

РОЗВИТОК НАУК ПРО ПРАЦЮ ТА СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ВІДНОСИНИ НА ЗАСАДАХ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОСТІ

Досліджено проблематику міждисциплінарного підходу в найширшому його розумінні. Розглянуто принципово нові завдання у царині міждисциплінарної практики стосовно науки про працю, яка має передбачити синергію споріднених наук, зростаючу взаємодію, взаємне збагачення на методологічному, інструментальному рівні. Обґрунтовано думку про те, що майбутнє наукових досліджень та економічної освіти за міждисциплінарністю.

Исследована проблематика междисциплинарного подхода в широком его понимании. Рассмотрены принципиально новые задачи в области междисциплинарной практики относительно науки о труде, которая должна предусмотреть синергию родственных наук, растущее взаимодействие, взаимное обогащение на методологическом, инструментальном уровне. Обосновано мнение о том, что будущее научных исследований и экономического образования за междисциплинарностью.

Studied the problems of an interdisciplinary approach in its broadest sense. Considered fundamentally new problems in the field of interdisciplinary practices in the science of work, which should provide synergies related sciences, increasing cooperation and mutual enrichment methodological, instrumental level. Substantiates the view that the future of research and economic education for interdisciplinary.

Ключові слова. Соціально-трудові відносини, міждисциплінарний підхід, суміжні науки, методологічний інструментарій, потенціал міждисциплінарності, міждисциплінарна практика, нова економіка, парадокс продуктивності, методологічний індивідуалізм, суспільні цінності, солідарність, соціальна згуртованість, відповідальність.

Ключевые слова. Социально-трудовые отношения, междисциплинарный подход, смежные науки, методологический инструментальный, потенциал междисциплинарности, междисциплинарная практика, новая экономика, парадокс производительности, методологический индивидуализм, общественные ценности, солидарность, социальная сплоченность, ответственность.

Keywords. Labor Relations, an interdisciplinary approach, allied sciences, methodological tools, the potential of interdisciplinarity, interdisciplinary practice, the new economy, productivity paradox, methodological individualism, social values, solidarity, social cohesion, responsiveness.

Вступ. Початок ХХІ ст. характеризується прискоренням ускладненням, а подекуди і погіршенням економічних, соціальних, політичних, екологічних умов існування людства, що спричиняє нестабільність, непередбачуваність, нестійкість суспільного розвитку.

У наш час складних і різновекторних змін, трансформації формування умов життєдіяльності людство постало перед необхідністю перегляду стереотипів і міфів минулого, усвідомлення нової філософії суспільного розвитку. Характерними ознаками цього періоду є:

По-перше, це час прозріння, коли зникають ілюзії та міфи, що нібито людина може і повинна змінювати навколишній світ на свій розсуд. Результатом такого прозріння має стати сприйняття сучасної філософії стійкого розвитку економіки та суспільства як розвитку, що передбачає узгодження економічних, соціальних та екологічних процесів.

По-друге, це час усвідомлення, що соціальне життя є і надалі буде настільки складним, що управління соціальними інститутами та системами виходить за межі можливостей окремих управлінських структур і професійних еліт.

По-третє, це період прийняття складних, неординарних рішень, як реакції на виклики, що формуються та відтворюються у нестійких, нелінійних, різновекторних, важкопрогнозованих умовах розвитку.

По-четверте, це період відповідальності національних, насамперед наукових, інтелектуальних еліт за те, що відбувається у природі, в економіці, у суспільній свідомості.

Нові умови життєдіяльності вимагають *іншого ставлення суспільства до науки і науки до суспільства*. Адже нині як ніколи зростає роль фундаментальних і прикладних наук, здатних продукувати новітні знання, пояснювати природу економічних і суспільних явищ і процесів, важко зрозумілих за традиційного мислення. Це повною мірою стосується і пояснення, *нового прочитання* якщо не всіх, то більшості економічних процесів і явищ, усвідомлення діалектики економічного і соціального розвитку, пояснення джерел та ієрархії сучасних факторів економічного розвитку.

На цьому шляху виникає чимало перепон, через які економічним наукам украй складно працювати на випередження, змінюватися самим і змінювати навколишній світ з урахуванням

нових викликів. Без перебільшення можна стверджувати, що в суспільстві, як на превеликий жаль і серед науковців, домінує утилітарне, а точніше обмежене, спрощене уявлення щодо джерел, тенденцій, напрямів економічного і соціально-трудового розвитку, їх взаємозв'язку та взаємообумовленості. Феномен антиномії процвітає у суспільній свідомості, а до сформованості сучасного економічного мислення ой як далеко.

Неупереджений аналіз свідчить, що подолання кризи, в якій перебуває економічна наука (припускаємо, що не тільки вона), неможливе без зміни формату, збагачення методології досліджень, застосування інструментарію *міждисциплінарного характеру*. Справді, методологічний арсенал, з яким наукові школи, що функціонують у сфері економіки, увійшли в XXI століття, потребує оновлення, доповнення здобутками суміжних наукових шкіл — соціологічних, філософських, політологічних тощо.

Економічні науки зможуть працювати на випередження, ідентифікувати сучасні тенденції і тренди розвитку та повноцінно виконувати свою місію лише за умови оновлення методологічних засад наукових досліджень. Складовою такого оновлення, безперечно, є опанування сучасної методології досліджень, що вимагає якнайповнішого використання *потенціалу міждисциплінарного підходу*.

Елементи міждисциплінарного підходу в дослідженнях соціально-економічного, управлінського спрямування та в освітній діяльності були наявні й дотепер. Проблематиці міждисциплінарності в найширшому її розумінні присвячені роботи О.І. Ананьїна¹, Г.В. Задорожного², І.М. Козубцова³, Э. Тоффлера⁴, М.А. Шабанової⁵. Утім масштаби і ефективність міждисциплінарної практики як в економічній науці, так і в освіті залишаються вкрай недостатніми. Відсутній плідний діалог між представниками споріднених наукових шкіл щодо запозичення методологічного інструментарію, бракує об'єднання зусиль у розв'язанні прикладних завдань. За нашою оцінкою, серед представників наукової та освітньої спільноти не домінує переконання у тому, що міждисциплінарність — це проблема і завдання глобального характеру, за якими майбутнє наукових економічних досліджень і розвитку економічної освіти.

Постановка завдання. Мета статті полягає у доведенні, що економічна наука і освіта потребують методологічного оновлення, складовою якого має стати якомога ширше використання міждисциплінарного підходу. Автор привертає увагу потенційного читача до того, що перед науковими економічними школами постають принципово нові завдання у застосуванні міждисциплінарної практики, що має передбачити синергію споріднених наук, зростаючу взаємодію, взаємне збагачення на методологічному та інструментальному рівнях.

Результати дослідження. Явища і процеси, що перебувають за «кадром» міждисциплінарності є достатньо складними, багатоплановими та різновекторними, а тому досить проблематично дати вичерпну характеристику цього феномена в одному, хоча й широкому форматі.

Міждисциплінарність у загальному, дещо спрощеному трактуванні — це взаємопроникнення, взаємозбагачення підходів і методів різних наук (дисциплін); це можливість виявити, розпізнати, сприйняти те, що було прихованим у надрах окремо взятої науки, за умови використання методів та інструментарію інших наук.

Міждисциплінарність у наукових дослідженнях економічного спрямування означає, з одного боку, перенесення соціально-економічних, управлінських методів, інструментарію за межі вивчення власне економіки, а з другого, взаємодію економістів з іншими науковцями, запозичення їхнього методичного і прикладного інструментарію.

Водночас наголошуємо на тому, що *міждисциплінарність* — це не тільки і не стільки механічне поєднання методології різних споріднених наук, запозичення їхніх здобутків. Центральна ланка цього феномена — це нова філософія пояснення природи, тенденцій, домінант розвитку нової економіки і сучасного суспільства, це ключ до розуміння того, як

¹ Ананьин О.И. За «экономический империализм» без имперских амбиций, или О формах междисциплинарных взаимодействий // Общественные науки и современность. — 2009. — № 6. — С. 130—139.

² Задорожный Г. В. От догматического экономизма к спасательному человеческому хозяйствованию / Г. В. Задорожный // Социальная экономика. — 2011. — № 2. — С. 20.

³ Козубцов И.М. Філософія формування міждисциплінарної науково-педагогічної компетентності вчених // Международный научно-методический семинар «Наука и образование». Секция проблем образования. 13—20 декабря 2011 г., г Дубай (ОАЭ) — Хмельницкий: Хмельницкий национальный университет, 2011. (укр., рус., англ.). — [Електронний ресурс] — Режим доступа: http://www.ifotomm.ho.ua/docs/Program_semin_2011.pdf.

⁴ Тоффлер Э. Третья волна / Э.Тоффлер. — М., 2004. — С. 223—224.

⁵ Шабанова М. А. Социэкономика (для экономистов, менеджеров, госслужащих) : учеб. пособие / М. А. Шабанова. — М. : Экономика, 2012. — 559 с.

функціонує сучасний багатогранник, про який ідеться в апостольському повчанні Папи Римського Франциска. «Церква, — зазначає Папа Римський Франциск, — пропонує інший шлях, який закликає до синтезу між відповідальним використанням методологій, властивих емпіричним наукам, та іншими ділянками знання, як-от філософія, богослов'я та й сама віра, котра підносить людину до таїнства, що перевершує природу і людський розум»⁶. Наведемо й такі слова Папи Римського Франциска: «Цілість більша за частину; але вона також більша, ніж просто сума її частин. Тож не треба занадто перейматися вузькими й частковими питаннями. Слід завжди дивитися ширше й розпізнавати більше добро, яке принесе користь усім нам. Проте це слід робити не втікаючи від себе і без радикалізму. Необхідно глибше пустити коріння в родючий ґрунт та в історію... Слід працювати над малим, над тим, що нас оточує, — проте з ширшою перспективою... Ні глобальне не мусить щось придушувати, ні часткове не мусить ставати безуспішним. Тут моделлю нам не слугує куля, яка не більша від своїх частин, де кожна точка рівновіддалена від центру, а між точками немає різниці. Нашою моделлю, натомість, є багатогранник, який відображає збіжність усіх своїх частин, кожна з яких зберігає в ньому свою самобутність. Як пасторальна діяльність, так і політична діяльність прагнуть зібрати в такому багатограннику найкраще з того, що в кожному є»⁷.

На практиці міждисциплінарний підхід може реалізовуватися за двома основними форматами, сценаріями або підходами.

За першого, найпоширенішого, міждисциплінарність образно кажучи *наводить «мости»* між різними науками, неформально об'єднує їх, не порушуючи їхньої окремішності, унікальності, своєрідності.

Тут плюралізм, диференціація наук зберігаються, можуть навіть зростати, а міждисциплінарність надбудовується над ними, пов'язує, об'єднує в методологічному та інструментальному сенсі.

За другого формату міждисциплінарність постає як реальний інструмент об'єднання наук, появи інтегрованих продуктів, проєктів, міждисциплінарних об'єктів дослідження, подальше опанування яких є принципово важливим і для науки, і для освіти.

Міждисциплінарність не є феноменом лише економічних наук та економічної освіти, а стосується всіх галузей знань. Водночас наголошуємо на тому, що саме для економічної науки та освіти інститут міждисциплінарності є особливо актуальним. Це зумовлене тим, що головним об'єктом наших досліджень є економічно активна людина, її економічна діяльність і ті відносини, що супроводжують цю діяльність.

Економічно активна людина має як мінімум чотири іпостасі — біологічну, трудову, соціальну і духовну. До того ж цей основний об'єкт дослідження, основний ресурс і носій економічних інтересів існує одночасно у трьох сферах:

- природи;
- у світі техніки і технологій;
- у соціумі.

За такого складного переплетіння економічні дослідження і продукування нових економічних знань можливі лише на засадах міждисциплінарності.

Безумовно, елементи міждисциплінарного підходу в дослідженнях соціально-економічного, управлінського спрямування були наявні й дотепер. Важко уявити дослідження соціально-трудої проблематики без використання теоретичного і прикладного інструментарію таких наук, як макроекономіка, національна економіка, економіка державного сектора, демографія, соціальна філософія, антропологія, соціологія. Так, наприклад, дослідження проблем мотивації трудової діяльності завжди спиралися на здобутки психологів, соціологів, соціальних філософів.

Водночас наголошуємо на тому, що на порядку денному постають принципово нові завдання щодо використання міждисциплінарної практики досліджень. Остання, за нашим баченням, як за масштабами, так і за постановкою завдань, має бути значно ширшою, методологічно вивіреною з огляду на об'єктивні та суб'єктивні обставини. «Час перебування у своєму «економічному окопі», — зазначає Г. В. Задорожний, — де, образно кажучи, «світла Божого не видно», тобто в окопі, *штучно відгородженому* від сучасної реальності й експериментально доведених положень в інших, перш за все людинознавчих, науках, уже минув. І хто цього *не помічає*, той не просто відстає через своє неучтвo, але й цим неучтвом

⁶ Папа Франциск. Радість Євангелія. Переклад з італійської Оксани Бодак за ред. о.Тараса Борщевського. — Львів: Вид-во «Свічадо», 2014.— С.179.

⁷ Папа Франциск. Радість Євангелія. Переклад з італійської Оксани Бодак за ред. о.Тараса Борщевського. — Львів: Вид-во «Свічадо», 2014.— С.175.

сприяє реалізації смертоносних сценаріїв знищення Людини, Природи, Життя. Оновлення методології економічних досліджень, а на їх основі й усієї економічної науки потребує входження в метафізику, широкі двері в яку відчиняє філософія господарства як актуальне надбання думаючого людства»⁸.

Наступне, на чому маємо зосередитися, – це усвідомлення нових завдань у царині міждисциплінарності та зрозуміння причин, обставин, трендів, які актуалізують міждисциплінарний підхід.

Украй важливо переконатися, що завдання, які постають перед нами у сфері міждисциплінарності, далеко не ті, що були кілька років тому. «Клубок» завдань наростає, таких клубків стає все більше. Чому це так? Що є каталізатором, першопричинами? Чому все частіше виникає думка, що майбутнє наукових досліджень та економічної освіти за міждисциплінарністю?

Перша причина — це небувале ускладнення економічних, соціальних, управлінських процесів і відповідних інститутів. Опанувати механізми функціонування та розвитку цих систем стає дедалі важче, а то й неможливо без використання підходів і методів різних наук. Характерною ознакою нової економіки, що формується, є інтенсифікація та посилення взаємозв'язків усіх економічних і суспільних процесів, відтворення та поява все нових, складніших проблем, що потребують системного, міждисциплінарного підходу до їх вирішення.

Друга причина — наростаюча мобільність, швидкоплинність, швидкозмінюванність усього, що оточує людину і створені нею інститути. Ті зміни, які (ще у другій половині ХХ ст.) відбувалися упродовж 15—20 років, нині стають реальністю за 4—5 років. За таких умов моно-наука, моно-дисципліна самотужки апріорі не може виконати своєї традиційної місії та забезпечити стійке прирощення нових знань.

Третя причина — поглиблення спеціалізації наук, як наслідок тенденцій у поділі та кооперуванні наукової праці, що були започатковані на початку минулого століття. Сама тенденція спеціалізації, поглиблення поділу наукової праці представників різних наукових шкіл не є негативним явищем. Але залишається відкритим запитання: як забезпечити цілісність, системність сприйняття світу економіки, сучасного суспільного устрою за умов автономізації наукових шкіл і напрямів освітньої діяльності.

Важливо усвідомити, що міждисциплінарний підхід не поглинає і не посягає на методи кожної з наук, а створює передумови для рельєфнішого, ширшого погляду на конкретний предмет (об'єкт) дослідження, прирощує наукове знання як засіб вирішення поставлених завдань з вищою результативністю. Отже, міждисциплінарна практика розкриває нові перспективи для своєчасної й адекватної відповіді на актуальні економічні, управлінські, соціальні запити, для якнайповнішого використання потенціалу «неекономічних методів вивчення економіки» та «економічних методів вивчення не-економіки», для досягнення синергетичного ефекту від міждисциплінарних взаємодій.

Однією з ключових причин, що актуалізують проблематику міждисциплінарності, як зазначалось вище, є *ускладнення економічно-соціальних проблем і необхідність радикального оновлення методологічного інструментарію економічних досліджень*. Акцентуємо увагу на тому, що таке оновлення пов'язане перш за все з *розбудовою нової економіки*, для якої характерні інші структура та ієрархія факторів розвитку. Якщо в традиційній системі господарювання основними рушійними факторами розвитку є переважно матеріально-енергетичні, то в новій економіці на передньому плані перебувають нематеріальні активи. Це означає, що об'єкти наукових досліджень у дотеперішній і новій економіці докорінно різняться. Традиційно об'єктом дослідження було індустріальне виробництво з його матеріально-енергетичними факторами, їх відтворення у сенсі механіко-матеріалістичного сприйняття. Тепер на першому плані дослідження має бути соціально-трудова сфера і адекватні їй явища і процеси, які дедалі складніше досліджувати у звичних координатах механіко-матеріалістичного підходу.

Звернімо увагу на таку принципову обставину. В економіці традиційного типу людина, так би мовити, перебуває біля техніки, обслуговує її. У новій економіці, що інтенсивно розвивається, людина і техніка міняються місцями, тобто вже техніка обслуговує людину. Водночас неабиякого значення набувають знання, інші нематеріальні активи, відтворення яких (виробництво, функціонування і реалізація) здійснюється за іншими закономірностями.

⁸ Задорожний Г. В. От догматического экономиксизма к спасательному человеческому хозяйствованию / Г. В. Задорожний // Социальная экономика. — 2011. — № 2. — С. 20.

Важливо підкреслити, що в наукових дослідженнях соціально-економічного спрямування чимраз частіше людину розглядають фрагментарно, надто спрощено, ігноруючи її цілісність, особливе світобачення, морально-духовні цінності, мотиви, здібності до творчої, продуктивної діяльності. Тож настав час вийти за межі заскорузлих парадигмальних схем, механістично-предметного, пофакторного сприйняття людини, яка є водночас і головним чинником, і стратегічним ресурсом, і метою суспільного розвитку.

Особлива значущість міждисциплінарного підходу і проведення на його основі комплексних наукових досліджень стає зрозумілою з огляду на низку закономірностей і тенденцій розвитку нової економіки, які не можна опанувати, керуючись традиційним методологічним інструментарієм. У новій економіці, яка інтенсивно формується, багато складників міняються місцями, ролями, значенням в економічному і суспільному житті або ж потребують іншої оцінки, іншого сприйняття⁹. Ефективність праці, роль економічних і позаекономічних факторів, продуктивність інтелектуальної праці та багато іншого тепер слід оцінювати за іншою логікою, з іншим методологічним інструментарієм.

Важливо також усвідомити, що ефект від упровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій не завжди сприяє підвищенню продуктивності у традиційному розумінні, але формує принципово нову якість управлінських, технологічних, комунікаційних процесів. Це явище дістало назву **парадокс продуктивності**, сутність якого можна пояснити так. Відомо, що переважна кількість комп'ютерної техніки, інших інформаційно-комунікаційних засобів використовуються у сфері послуг та управління. Інформаційні технології і процеси у цих сферах не завжди піддаються формалізації, що породжує ефекти, які не вписуються у традиційні оцінки продуктивності.

У новій економіці утворюється принципово інший формат відносин між розробленням і виробництвом (копіюванням) інформаційно-інноваційних продуктів, виробництвом і сервісним обслуговуванням. Скажімо, такий інформаційний продукт, як операційна система, потребує зазвичай істотних витрат на проектування, тоді як для виробництва (копіювання) вистачає мінімальних матеріальних і фінансових витрат. Іншого формату набуває співвідношення між розробленням нових продуктів, їх виробництвом і навчанням персоналу для обслуговування. Наприклад, копіювання інформаційного продукту не потребує ані великих витрат, ані висококваліфікованого персоналу. Водночас актуалізується значення навчання користувачів нових інформаційних продуктів, адаптації цих продуктів до наявних систем і мереж.

Принципово важливою особливістю є й те, що, на відміну від традиційних товарів і послуг, інформаційний, інтелектуальний ресурс залишається у його власника і як товар може продаватися доти, доки існує на нього попит. Складовою глобальних змін, що відбуваються в економіці під впливом інформаційно-комунікаційної революції, є зміна змісту і характеру управлінської діяльності, трансформація управлінських технологій та самої філософії управління.

Вище зазначалося, що однією з причин актуалізації міждисциплінарного підходу є *зростаюча мобільність, швидкоплинність, швидкозмінюваність усього*, що оточує економічно активну людину і створені нею інститути.

У розвиток цієї тези звернімо увагу на багатовекторні, вкрай складні зміни у структурі та ієрархії факторів виробництва, скорочення життєвих циклів техніки, технології, інновацій, товарів і послуг, що суттєво впливає на зміст (до того ж неоднозначно, суперечливо), характер праці, форми і масштаби зайнятості, структуру мотивацій, усю систему відносин у сфері праці.

Під впливом названих змін і низки інших об'єктивних чинників невпинно і прискорено домінантні технології змінюють одна одну. Якщо у середині ХХ ст. період заміни домінантних технологій тривав приблизно 25 років, тобто дорівнював періодові зміни поколінь людей, то у 1970–1990-х рр., заміна домінантних технологій відбувалася кожні 5–10 років, з наступним стисненням періоду заміни до 2–4 років наприкінці століття. Отже, протягом заміни одного покоління людей іншим техніко-технологічна, організаційно-технологічна, інституціональна база у сфері економіки змінюється неодноразово. За стислий проміжок часу не лише прискорюються зміни, а й набувають нової якості технічний, технологічний, інформаційний стан економіки і суспільства загалом. Водночас загострюється конкуренція, зростають вимоги до якості ресурсів праці, мотивації персоналу та його адаптації до постійно змінюваних реалій, морально-духовних цінностей і компетентності

⁹ Колот А. Розвиток науки про працю і соціально-трудова відносини та її роль у переформатизації та формуванні сучасного економічного мислення / А. Колот // Україна: аспекти праці. — 2012. — № 6. — С. 3–10.

(здатність працювати в команді та в інформаційному середовищі, адаптуватися та мислити нетрадиційно тощо).

Отже, кардинальні зміни у структурі та ієрархії рушійних сил розвитку економіки, швидкозмінюваність усього, що нас оточує, нестійкість соціально-економічного поступу, наростання асиметрій у розвитку економіки і суспільства, поглиблення спеціалізації наук — усі ці чинники актуалізують потребу розвитку економічної науки та освіти на засадах міждисциплінарності.

Нашою принциповою позицією є те, що нову інтерпретацію мають дістати якщо не всі, то більшість категорій і понять, котрі віддзеркалюють явища і процеси, що відбуваються у соціально-трудовій і суміжних сферах людського буття. Необхідне нове, неординарне, нетрадиційне прочитання більшості здавалося б звичних, зрозумілих явищ і процесів, що нас оточують. Навіть класичні, «канонізовані» терміни, поняття, судження в економіці першої чверті ХХІ ст. потребують іншої інтерпретації, іншого звучання та сприйняття.

До останнього часу науковці активно дискутували стосовно того чи треба нам підвищувати чи понижувати роль держави у соціально-трудовій сфері, але неждано-негадано настав час, коли не треба робити ані першого, ані другого, а вибудовувати зовсім інший формат взаємовідносин, взаємодії держави з інститутами економіки та суспільства. Дискутували над тим, що розуміти під «соціальною послугою», а життя змушує нас чи не відмовитися від цього терміну, оскільки за сучасної ролі соціальної сфери те, що іменувалося «соціальною послугою» трансформувалося у «суспільне благо».

Набувають дещо іншого звучання та значення явища і процеси, які ще донедавна перебували на другому плані. Так, довіра, солідарність, лояльність, згуртованість, що базуються на ціннісних установках і морально-етичних, соціокультурних засадах стають настільки важливими соціальними ресурсами, що не підлягають порівнянню з їх дотеперішнім значенням.

Таким чином, оточуючі нас світи, і передусім, світ праці і соціально-трудових відносин, інститутів і самих людей є такими, що вони потребують не тільки і не стільки економічного, як філософського, крос культурного, морально-етичного осмислення та виміру.

З огляду на викладене, наукова школа трудовиків Київського національного економічного університету прагне по-новому досліджувати явища і процеси, що відбуваються в соціально-трудовій сфері. Ми виходимо з того, що наукові знання мають бути суттєво поглиблені і розширені щодо місця, ролі, системного виміру людського чинника в новій економіці на основі використання методології та інструментарію споріднених наук. Нова економіка за нашим баченням справді є новою за багатьма ознаками, а головне, за рушійними силами її розвитку. Ми не піддаємо сумніву твердження, що в новій економіці в структурі сукупного капіталу провідну роль відіграє інтелектуальний капітал і його провідна складова — людський капітал. Утім пропонуємо зануритись у процес пізнання, усвідомлення більш глибоких явищ нової економіки, адже існує потреба з'ясувати істину роль людського чинника і сучасні вимоги до нього. За категоріями «людський капітал», «соціальний капітал», «трудовий потенціал» пропонуємо бачити глибинніші процеси і явища.

На погляд автора, рушійною силою нової економіки є далеко не будь-яка людина. Так, в індустріальну добу в соціальній структурі провідні ролі належали робітничому класу та інтелігенції. Тепер же інтелігенція у класичному розумінні — це реальність, яка відходить в історію. Основою нової економіки, рушійною силою соціальних трансформацій, соціальної динаміки є клас, від якого йде енергія, суспільне підживлення, — це креативний клас. До нього мають належати люди, здатні діяти нетрадиційно, інноваційно, творчо (вік, посада і навіть освіта тут не мають вирішального значення). Такі люди вирізняються оригінальністю, нестандартністю мислення, інноваційно орієнтованими вчинками і діями широкого спектру, — від розроблення національних проектів до облаштування своєї домівки, кафедри, школи, в якій навчалися. Такі люди були завжди, вони були затребувані й у попередні часи, а нове в їхньому статусі, значущє для економіки і суспільства, пов'язане з низкою принципово нових реалій та обставин.

Проведені нами дослідження переконують у зростанні ролі людини та її креативності як факторів конкурентних переваг і забезпечення стійкого розвитку суспільства. Реалії сьогодення є такими, що найсучасніші технології, матеріали, сировина перестають бути критично важливими для набуття конкурентних переваг. Конкурентні переваги дедалі більше переміщуються від матеріальних, техніко-технологічних ресурсів до людських. Прорив у темпах, якості зростання, підвищенні конкурентоспроможності все більше визначається

компетентнісно-креативною компонентою трудової діяльності. А представники креативного класу дедалі більше перетворюються із соціальної групи інтелектуалів зі статусом найманих працівників у «клас для себе».

Одночасно наголошуємо на необхідності нових, нетрадиційних підходів до трактування явищ і процесів соціально-трудої сфери. Науковці споріднених, неекономічних галузей знань усе частіше заявляють, що образ, парадигма, формат сучасного світу економіки і суспільства, якими оперує економічна наука є неповними або помилковими. Представників економічних наук небезпідставно звинувачують в «економічному імперіалізмі», намаганні перенести напівживі постулати мейнстріму в інші, неекономічні галузі знань. Неприпустимо миритися з тим, що соціально-економічна література переповнена примітивними судженнями, поверхневим, спрощеним поясненням природи та чинників соціально-економічного розвитку. Наведемо лише один показовий приклад. Останнім часом усе більше вчених зосереджують свою увагу на проблемі рівності людей, і це цілком виправдано, адже саме за браку рівності з'являються конфлікти, зростає соціальне невдоволення, що нерідко призводить до соціальних революцій. Була б рівність, і шлях до справедливого суспільства був би відкритий.

Проте, на нашу думку, слід уникати поверхнево-примітивного трактування *рівності людей*. Безумовно, суспільство повинно прагнути до рівності прав людини; ми всі маємо бути рівні перед законом. Не викликає сумнівів і необхідність рівності в оплаті за рівний внесок. Усе це так. Однак не можна не розуміти, що в самій сутності людини закладені об'єктивні, природні відмінності в генетиці, фізіологічних та психологічних особливостях. Тому проблематику «рівності-нерівності», на наш погляд, треба розглядати на вищому рівні наукової абстракції, зважаючи на небачене раніше зростання відмінностей у складових людського капіталу, в інтелектуальному потенціалі.

Нова економіка, яка інтенсивно розвивається, має суттєві відмінності за джерелами розвитку, і серед них *чільне місце належить креативності, таланту людини*. Такі якості — вони ж нерівності — мають переважно природний характер, дані людині ще до її народження. Тож у системі координат «рівність-нерівність» не все так просто й очевидно. Гадаю, що навіть найортодоксальніші прибічники гендерної рівності в глибині душі признаються, що нехай живе маленька, але ж різниця, відмінність, нерівність. Тому для набуття конкурентних переваг, забезпечення стійкого розвитку варто задіяти потенціал *нерівності*, яка породжується талантом, творчістю, неординарними здібностями.

За нашою оцінкою, *найбільші досягнення в дослідженні соціально-трудої проблематики маємо в тих напрямках*, де вченим-трудоикам поталанило системно використати методологічний арсенал соціологічних, психологічних, філософських наук та здобути нові наукові знання. Саме за таким сценарієм одержане прирощення наукових знань із проблематики мотивації персоналу, соціальної відповідальності, соціального діалогу, корпоративної культури тощо.

Використання потенціалу міждисциплінарного підходу дозволило науковій школі трудовиків КНЕУ приростити наукові знання щодо наслідків формування індивідуалізованого суспільства в його нинішньому форматі та уроків, які конче треба винести *із суперечливої практики індивідуалізації в найширшому її розумінні*¹⁰.

Дослідження цієї проблематики з використанням сучасного методологічного інструментарію дозволило рельєфніше побачити та зрозуміти, що за кадром процесів індивідуалізації, як уникнути крайнощів у оцінках наслідків цього феномена, які нові елементи маємо запровадити в практику управління персоналом. За допомогою використання потенціалу наявних теорій і концепцій, зокрема теорії методологічного індивідуалізму, концепції економічної соціодинаміки, автором сформульовано власний концепт подолання суперечностей у системах «індивідуалізація – соціалізація», «індивідуальні – суспільні інтереси», «методологічний індивідуалізм – холізм». В узагальненому вигляді сформулюємо висновки, що впливають із власних досліджень стосовно означеної проблематики.

Для сучасної економіки як переконує неупереджений аналіз, характерним є *тренд наступу індивідуалізму* в найширшому його розумінні. Останній дедалі більше поєднує незалежність, самостійність, розширення можливостей самореалізації із браком стабільності, передбачуваності, стійкості стану членів соціуму, які належать здебільшого самі собі, є

¹⁰ Див.: Колот А. М. Індивідуалізація особистості та формування індивідуалізованого суспільства як феномени сучасності: наслідки та уроки / А. М. Колот // Україна: аспекти праці. — 2014. — № 2. — С. 3—5.

нічийми людьми, мають обмежені можливості включатись у певний трудовий колектив. Це дає підстави стверджувати, що одним із ключових трендів соціально-трудових відносин є розвиток десоціалізації, спад зацікавленості економічно активного населення в колективній взаємодії, поширення соціальної роз'єднаності. Тому особливої гостроти набувають питання: *якими є і надалі будуть переваги і водночас труднощі, ризики для людини праці, котра перебуває в статусі індивідуалізованої особистості? як примирити, узгодити нові можливості і ризики, коли економічно активна людина виключається з колективного життя? що сьогодні означає «бути захищеним», коли набирає обертів процес «подолання найманої праці» та розвивається суспільство «масового індивідуалізму»?*

Метаморфози зі статусом людини праці, які інтенсифікувалися в останні два-три десятиліття та відбуваються далі, можна інтерпретувати як одночасний рух і суперечливе поєднання, взаємодію двох форм індивідуалізації. Одну з них можна розглядати як «позитивний» індивідуалізм, пов'язаний зі зростанням самостійності, незалежності, можливістю більшої самореалізації особистості. Другий, «негативний», індивідуалізм пов'язаний з утратою зв'язків з колективом, на які ще вчора людина покладала надії, із браком підтримки з боку колективу чи іншого інституту та з виявом цілої низки інших негативних наслідків. Так, Робер Кастель із цього приводу зазначає: ««Негативним» такий індивідуалізм є тому, що він визначається в термінах нестачі: браку поваги, безпеки, гарантування благ, стійких зв'язків...»¹¹.

«Негативний», надмірний індивідуалізм — це одна з аномалій сучасного життя, на що звертають увагу чимало авторитетних дослідників. Вони ж акцентують увагу на тому, що особисте і суспільне, свобода і соціалізація не є абсолютними явищами, вони потребують узгодженого, діалектичного розвитку.

Розвиток «негативного» індивідуалізму й далі відбувається під впливом ліберальних теорій, які еволюціонують, проте, вкрай суперечливо. За нашими висновками, лібералізм, який виник як ідеологічне підґрунтя подолання безумовного примату суспільного над індивідуальним, суспільного життя над життям індивідуальним, у процесі свого розвитку досяг крайнощів, його сучасний тренд тяжіє до руйнування діалектичного, природного взаємозв'язку особистого і суспільного, індивідуального і колективного.

Отже, еволюція соціальних зрушень відбувалась від тотального підпорядкування індивіда роду, групі, корпорації, державі до його відособлення, автономізації. Утім усьому є межа, перехід за яку руйнує систему органічних взаємодій. Тож, на жаль, змушені констатувати, що за наявного в сучасному суспільстві формату індивідуалізації, автономізації особистостей спостерігаємо масове відчуження, спустошеність, самотність, залишеність, байдужість. Усе це не може не пригнічувати, не руйнувати людської природи, до того ж не менше, ніж зовнішні примуси, що були в попередніх епохах. Крайній егоїзм, десолідарність, деградація колективних цінностей стають загрозою стійкому розвитку людини і суспільства.

Історія вже не раз доводила, що крайні позиції, однобічні парадигми, штучні конструкції, за яких існує примат одного над іншим, деформують соціальну архітектоніку та суспільний устрій. Діалектичне розуміння зв'язку між індивідом і суспільством має сповідувати, передбачати, припускати їхні взаємодію та взаємовплив. Людина стає власне людиною лише в суспільстві, яке є особливим видом зв'язків між людьми. Людина живе в суспільстві, але й суспільство живе в людині; вона є водночас і продуктом, і творцем суспільства.

Проблематика, що досліджується, тісно корелює з концептом взаємозв'язку індивідуальних і суспільних інтересів. Маємо засвідчити багатоплановість, масштабність теоретико-методологічних досліджень у цій царині представниками різних економічних течій. Утім консенсусу або хоча б наближення позицій представників наукового й експертного середовища стосовно взаємозв'язків, підпорядкування, ранжирувань у системі економічних інтересів все ще не спостерігається. Поділяємо думку вчених, які кризу сучасної економічної теорії, як і нестійкість економічного розвитку, пов'язують не в останню чергу саме з ортодоксальним розумінням взаємозв'язку індивідуального і суспільного інтересу, недооцінкою існування особливого інтересу — суспільного. Зазначимо, що непорозуміння в цій сфері наукових досліджень виникли давно і відтворюються вже не одне століття. «Суспільні інтереси в цілому, — зазначає А. Я. Рубінштейн, — як і проблема їх взаємозв'язку з індивідуальними перевагами — це «вічні сюжети», які кочують по країнах і епохах. Наприкінці XIX століття виявилися два тренди і відповідні їм традиції в інтерпретації

¹¹ Кастель Р. Метаморфози соціального вопроса. Хроника наемного труда / Робер Кастель ; [пер. с фр. ; общ. ред. пер. Н. А. Шматко]. — СПб : Алетейя, 2009. — С. 543.

суспільного інтересу. Так, англійська традиція заперечувала саму можливість існування яких-небудь інтересів, що відрізняються від першості інтересів індивідів (*індивідуалізм*). Німецька ж традиція, навпаки, припускаючи наявність інтересів суспільства як такого (холізму), визнала категорію «колективні потреби» як фундаментальну основу знаменитої «німецької фінансової науки»¹².

Незважаючи на те що індивідуалізм, як складова ліберальної концепції, розвивається вже не одне століття, термін «методологічний індивідуалізм» має порівняно недавню історію. За М. Блаугом, це поняття запровадив у науковий лексикон Шумпетер у 1908 р.¹³. Методологічний індивідуалізм є антиподом світоглядного принципу методологічного холізму, згідно з яким соціальні спільноти володіють перевагами і функціями, які не зводяться до переваг і потреб кожного з індивідів, що утворюють зазначені спільноти. Наявність суспільних потреб, суспільного інтересу є очевидною, а тому ортодоксальний методологічний індивідуалізм де-факто ввійшов у суперечність з потребою узгодженого, стійкого суспільного розвитку. На цьому наголошували науковці ще на початку минулого століття. Так, К. Менгер із цього приводу писав: «...не тільки в людських індивідів, з яких складаються їхні об'єднання, але й у цих об'єднань є своя природа і тим самим необхідність збереження своєї сутності, розвитку, — це загальні потреби, які не слід змішувати з потребами їх окремих членів і навіть з потребами всіх членів, разом узятих»¹⁴. Твердження, що носієм інтересів є виключно індивіди, вважаємо спрощеним і поверхневим. Практика суспільного розвитку свідчить, що за умов ускладнення, інтенсифікації, урізноманітнення зв'язків між людьми вже самі спільноти, створювані ними інститути продукують специфічні інтереси, які виходять за межі простої сукупності інтересів та генерують новий, специфічний набір останніх. Переконані в тому, що теоретичні конструкції, які будуються за принципом «або індивідуалізм, або холізм», не мають перспектив і є непродуктивними. Підтвердження такої позиції знаходимо у працях А. Турена і М. Крозье, які відзначають двоїстість суспільного життя, де соціальні інститути та індивідуальні інтереси і відповідна поведінка постають як взаємодоповнювальні елементи навколишньої дійсності¹⁵.

Цей методологічний підхід набув розвитку й у дослідженнях Е. Гіденса, котрий наголошує на необхідності синтезу мікро- і макросоціологічних підходів, поєднанні індивідуалізму і холізму без примату одного із цих принципів. М. Блауг же, заперечуючи дихотомію «індивідуалізм-холізм», зазначає: «У принципі вкрай бажано, щоб усі холістичні концепції, макроскопічні фактори, агреговані змінні ...були визначені в термінах індивідуальної поведінки там, де це можливо. Але коли це неможливо, не будемо впадати в мовчання на тій підставі, що ми не можемо переступити принципу методологічного індивідуалізму»¹⁶. Розуміння необхідності більш широкого трактування взаємозв'язку і взаємного доповнення методологічного індивідуалізму і холізму знаходимо у працях представників інституціональної теорії. Так, у Д. Ходжсона читаємо: «Незважаючи на столітнє суперництво між методологічними індивідуалістами і колективістами, у них значно більше спільних рис, ніж зазвичай вважають. Методологічний індивідуалізм потребує пояснювати суспільство з погляду індивіда, випускаючи з поля зору ключові механізми соціального впливу, а тому доводиться сприймати цілі й переваги індивідів як задані. Методологічний колективізм пояснює індивіда через суспільство і, як наслідок, йому бракує адекватного розуміння того, як можуть змінюватися цілі і переваги індивідів. Варіанти пояснень у рамках обох методологічних стратегій різні, але результати у суттєвих своїх рисах є схожими»¹⁷.

Отже, чи не основне запитання, яке виникає у зв'язку з викладеним, полягає в такому: реально чи нереально задіяти такі ментальні схеми та форми соціальної організації, такі управлінські технології, які б насправді забезпечили поєднання, узгодження індивідуалізму і колективізму, автономізації і солідарності, індивідуальних і суспільних інтересів? Інакше кажучи, чи реально подолати «негативний», «нездоровий» індивідуалізм?

¹² Гражданское общество: зарубежный опыт и российская практика / под ред. А. Е. Лебедева, А. Я. Рубинштейна. — СПб : Алетейя, 2011. — С. 14.

¹³ Див.: Блауг М. Методология экономической науки, или Как экономисты объясняют / М. Блауг ; пер. с англ. — М., 2004. — С. 100.

¹⁴ Menger C. Grundsätze der Volkswirtschaftslehre, 2 / C. Menger. — Aufl., Wien-Leipzig, 1923. — S. 8.

¹⁵ Touraine A. Un nouveau paradigme. Pour comprendre le monde d'aujourd'hui / A. Touraine. — Paris, 2005; Крозье М. Современное государство — скромное государство. Другая стратегия изменения / М. Крозье // Свободная мысль. — 1993. — № 11.

¹⁶ Блауг М. Методология экономической науки, или Как экономисты объясняют / М. Блауг ; пер. с англ. — М., 2004. — С. 103.

¹⁷ Ходжсон Дж. Институты и индивиды: взаимодействие и эволюция / Дж. Ходжсон // Вопросы экономики. — 2008. — № 8. — С. 51.

Упевнені, що за умов використання наукового знання, *подолання стереотипів економічного мислення, уникнення крайніх та однобічних підходів проблема оптимізації індивідуального і колективного, індивідуальних і суспільних інтересів може бути вирішена.*

На наше переконання, як у свідомості людей, так і на практиці має утвердитися інше сприйняття залежностей у системі «свобода – соціалізація», «індивідуалізм – колективізм», «свобода – безпека індивіда», «особисте – суспільне». Наукова думка, яка все ще схильна до крайнощів, *має зосередитися на пошуку інших, синтезованих шляхів розвитку.* Пора вже відмовитись від поділу всього на чорне та біле, подолати дилеми типу «або-або». Теоретичний, методологічний «екстремізм», який зумовив масове розмежування, дистанціювання різних світоглядних течій з протилежними, непримиримими настановами має відійти в минуле. Можна прогнозувати, що включення протилежних явищ і процесів у сучасні, більш місткі, комплексні ментальні схеми дасть можливість розробити ефективні, суспільно значущі проекти стійкого економічного і соціального розвитку.

Отже, виправдано вкрай *продуктивною може стати ідея, що протилежність між індивідуалізмом і колективізмом, індивідом і суспільством, свободою і соціалізацією, індивідуалізацією і соціальною захищеністю, свободою і безпекою людини можна подолати, але не через усунення того чи того елемента, приниження значення чи ігнорування потреби його розвитку.* Щоб змінювати навколишній світ на краще, необхідно навчитися думати і діяти інакше. Людина, як біологічна, соціальна, духовна даність зі своїми індивідуальними інтересами, не є антиподом суспільства і апріорі не загрожує йому. Так само й намагання *посилити роль суспільних цінностей колективної солідарності та сприяти колективній захищеності, соціальній безпеці* апріорі не принижує індивідуальної свободи, не загрожує реалізації індивідуальних інтересів. В ідеалі не має бути й «берлінської стіни» між свободою особистості та її соціалізацією.

Певного прирощення наукового знання щодо забезпечення соціальної динаміки на основі більш повного задіяння позаекономічних чинників досягнуто за останні роки, а ще більшого можна досягнути за умови переконання абсолютної більшості політикуму, так званої еліти, як і пересічних громадян, *у неабиякій важливості посилення ролі моральної, етичної, духовної компоненти економічного розвитку.*

Немає сумніву, що нові джерела і способи розв'язання найгостріших соціально-економічних проблем пов'язані саме з задіянням потенціалу позаекономічних чинників. Підтвердженням цього є й досвід країн, які на межі двох тисячоліть здійснили прорив у своєму розвитку, поєднавши інформаційно-комунікаційні технології та інші науково-технічні інновації з національно-культурною ідентичністю суб'єктів господарювання, задіяння потенціалу позаекономічного. Отже, є всі підстави стверджувати, що у новому тренді розвитку, який інтенсивно набирає обертів, відбувається актуалізація морально-духовної, творчої компоненти. У своїх дальших дослідженнях маємо виходити з того, що суто економічні постулати дедалі менше постають у вигляді будівельного матеріалу, з якого можна мурувати сучасне і майбутнє економічне життя країни, домогосподарства, кожної людини. Водночас як будівельний матеріал усе більше мають поставати позаекономічні чинники — морально-духовні, пов'язані зі свідомістю, вічними людськими цінностями. Ідеться про необхідність формування інших координат економічного мислення в напрямі більш досконалого і всебічного врахування позаекономічних явищ і процесів, включаючи інститут довіри, які ще донедавна взагалі не досліджувалися економістами-трудовами, а насправді саме вони *визначально впливають на економічний і соціальний розвиток.* Маємо наполегливо переконувати соціум у тому, що настає епоха *етичної економіки*, в якій на передній план виходять довіра, моральність, особиста відповідальність за створення умов для стійкого розвитку. Задіяння потенціалу позаекономічних чинників є тією ланкою, яка може подолати найглибшу кризу сучасності. У цьому впевнений один з найвидатніших філософів сучасності, який пише: «Соціальний лад, в якому моральні й естетичні норми, політика та навколишнє середовище деградують, не є прогресивним, яким би багатим або технічно витонченим він не був. Інакше, ми рухаємось у напрямку до більш загального розуміння прогресу — прогрес відтепер не досягається автоматично і не визначається лише матеріальними критеріями»¹⁸.

З огляду на зазначене вище у дослідженнях останніх років, використовуючи міждисциплінарний підхід, автор намагався по-новому відобразити роль позаекономічного у розвитку соціально-трудової сфери та економіки в цілому. Переконаний у тому, що метою,

¹⁸ Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер. — М. : АСТ, 1999. — С. 475.

критеріями розвитку слід вважати не «матерію», а «дух», не «тони», «метри», «кілометри», а людину, її соціальне буття.

Сутність соціальних явищ маємо навчитися розуміти не за логікою Маркса, а за філософією Вебера. Останній переконливо довів, що все у нашому житті розпочинається з голови, а не зі шлунку, тобто економіки. А тому інакше мусимо зрозуміти діалектику економічного і соціального, економічного і морально-духовного. Пора позбутися міфів і штампів типу: «Капіталізм розпочав свій розвиток з первісного накопичення капіталу». Насправді капіталістична система розпочала свою ходу з духу капіталізму. Лише впустивши цей дух у свою свідомість, Європа змогла створити цивілізований ринок та капіталістичну систему з людським обличчям.

Дозволимо собі висловитися категорично: ми лише доростаємо до розуміння ролі позаекономічного в економічному розвитку. Увійшовши у нове тисячоліття, соціум не лише поміняв календарі, перевів стрілки, замінив часові атрибути, а головне він (соціум) вступив у нову епоху, в якій на очах змінюється все. Швидко, інтенсивно, різновекторно трансформуються усі сфери – природа, техніка, економіка, людство. Водночас майже незмінним залишилося мислення, в якому так мало місця для розуміння феномену позаекономічного. Саме нерозуміння, неусвідомлення, недооцінка позаекономічного є чи не основною причиною того, що в суспільстві має місце перманентне *економічне зростання*, але немає належного *розвитку* — морального-духовного, соціокультурного; розвитку можливостей; розвитку людини в плані самореалізації тощо.

Реальність є такою, що світова спільнота й на початку ХХІ століття продовжує вирішувати дилему: «розвиток людини на основі розвитку економіки» чи «розвиток економіки і попутно, якщо вийде, розвиток людини». За багатьма ознаками другий варіант поки що бере верх. В цілому ж «зростання» без «розвитку» слід віднести до числа феноменів, парадоксів початку ХХІ століття.

За останні два-три роки *поглиблено наукові знання з багатьох напрямів та аспектів соціально-трудової проблематики і, зокрема, обґрунтування нового бачення функцій, ролі держави в соціально-трудовій сфері та тенденцій у цій царині*¹⁹.

На засадах міждисциплінарного підходу нами визначені як мінімум вісім загальних тенденцій еволюції та виявів сучасної ролі держави на ниві соціально-економічного, у тому числі соціально-трудового, розвитку²⁰.

Є всі підстави стверджувати, що за останні десять років соціально-трудова сфера змінилася більше, ніж за попередні 50. Отже, «світ праці» змінився на наших очах, що диктує потребу кардинальних змін у структурі інститутів, які діють на цьому полі, та інструментарію, яким вони мають володіти.

Нині ця сфера являє собою унікальний симбіоз явищ, процесів, досягнень, втрат і тенденцій розвитку, які не мають однозначної оцінки. На прикладах розвинених країн, як і прикладах з вітчизняної практики, щодня можемо на власному досвіді переконуватись у складному переплеті суперечливих тенденцій у розвитку світу праці²¹.

До цього варто додати, що наявні формат і правила функціонування соціально-трудові сфери склались у період формування економіки індустріального типу, для якої характерними були інші об'єктивні умови — демографічні, соціальні, економічні. Нині ж, коли докорінно змінилася демографічна структура населення, суттєві зрушення відбулись у структурі зайнятості, трансформується культура солідарності тощо, і традиційні інститути соціально-трудового розвитку виявляються неефективними та неадекватними реаліям сьогодення.

За сучасних умов, коли, на відміну від періоду формування нинішньої моделі соціальної підтримки, спостерігаємо не зростання населення, а його депопуляцію, не зростання частки працездатних осіб, а значне збільшення частки непрацездатних, коли попит на соціальні послуги невідпинно зростає, конче треба почати формувати іншу модель соціально-трудової політики.

Тож з викладеного стає зрозумілим, що світ праці потребує і нових форм його регулювання, і нового інструментарію. Усе наведене, як і низка інших незаперечних фактів, дають підстави стверджувати, що нові соціально-економічні обставини, які віддзеркалюють

¹⁹ Див.: Колот А. М. Еволюція ролі держави та інструментарію її впливу на розвиток соціально-трудової сфери / Колот А. М. // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. — 2011. — № 1. — С. 5–13.

²⁰ Там само, — С. 7–10.

²¹ Див.: Колот А. М. Соціально-трудова сфера: стан відносин, нові виклики, тенденції розвитку : монографія / А. М. Колот. — К. : КНЕУ, 2010. — С. 241–243.

глобалізацію світової і зростання відкритості національної економіки та інші реалії сьогодення, потребують переосмислення ролі інститутів держави, системного розуміння соціальної обумовленості, масштабності, якісного ускладнення державного управління. Нині, коли у світі зберігаються повноцінні політичні кордони, інститути держави й далі є відповідальними перед громадянами країни за їхній добробут, якість життя, стійкий розвиток суспільства.

Отже, маємо усвідомлювати, що держава — єдиний політичний і правовий суб'єкт, який володіє широким спектром владних повноважень щодо захисту внутрішнього ринку в контексті зростання відкритості національної економіки та глобалізації світової економіки, підтримки вітчизняних товаровиробників і стимулювання зростання конкурентоспроможності своєї економіки, створення умов для забезпечення соціальної динаміки.

Економічна наука стоїть перед необхідністю розроблення нової парадигми впливу держави на соціально-трудова сферу за умов глобальних викликів. Однією з передумов її формування є усвідомлення специфічних умов і чинників, під впливом яких відбувається трансформація соціально-трудова сфери. *Державне регулювання соціально-трудова сфери сьогодні не потрібно ані скасовувати, ані посилювати, а треба вибудовувати відповідно до нових завдань, що формуються за умов складного, одночасного існування різновекторних, багатопланових процесів та нелінійних залежностей.*

Прикладом вирішення важливого наукового завдання — розвитку методології дослідження та задіяння потенціалу міждисциплінарних методів — є формування сучасної філософії корпоративної соціальної відповідальності (КСВ). Комплекс теоретико-прикладних досліджень у цій царині²² дозволив дійти висновку, що на стійкий розвиток можуть розраховувати лише організації, котрі здатні і готові до виконання морально-духовних обов'язків і правових норм в економічній, соціальній, екологічній та інших сферах, життєво важливих для розвитку економіки і суспільства. Корпоративну соціальну відповідальність як складну філософську, інтегративну категорію пропонується розглядати крізь призму морально-духовних засад діяльності інститутів економіки і суспільства, сучасних чинників набуття конкурентних переваг, місії бізнесу за умов формування глобальної економіки, інтересів внутрішніх і зовнішніх стейкхолдерів бізнес-організації, ролі соціальних ресурсів у забезпеченні стійкого розвитку.

Нова роль і суспільна значущість корпоративної соціальної відповідальності, як випливає з проведених досліджень, не в останню чергу пов'язана з глибокими змінами, які сталися у тріаді «ринок — держава — організація», з підвищенням ролі корпорацій, утвердженням нової корпоративної влади²³.

Завдяки використанню міждисциплінарних методів доведено, що за умов нестійкості економічного розвитку, перманентних кризових явищ, зростаючої конкуренції та необхідності набуття конкурентних переваг набуває нового значення і звучання так звана консолідована (спільна, комунітарна, загальна) соціальна відповідальність, коли соціально відповідальна поведінка і соціально відповідальні дії основних соціальних партнерів стають сполучними ланками та набувають статусу провідних чинників забезпечення стійкого розвитку²⁴.

Складовою досягнутого нами на засадах міждисциплінарного підходу прирошення наукового знання у сфері соціально-трудова розвитку є теоретико-методологічне опрацювання соціальної згуртованості як доктрини забезпечення стійкості розвитку суспільства за умов глобальних викликів²⁵. Наведемо лише окремі фрагменти узагальнень, одержаних у згаданому раніше напрямку наукових досліджень.

Соціальна згуртованість — складне, багатопланове явище. У найбільш загальному його розумінні — це включеність і участь членів суспільства у політичному, економічному та культурному житті; це почуття солідарності й належності до суспільства, що ґрунтується на ефективному використанні громадянських прав та інших надбань демократичного суспільства. В основі соціальної згуртованості суспільства — добробут абсолютної більшості

²² Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку : монографія / [А. М. Колот, О. А. Грішнова та ін.]; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Колота. — К. : КНЕУ, 2012; *Колот А. М.* Соціально-трудова сфера: стан відносин, нові виклики, тенденції розвитку : монографія / А. М. Колот. — К. : КНЕУ, 2010; *Колот А. М.* Корпоративна соціальна відповідальність: сучасна філософія, проблеми засвоєння / А. М. Колот // Економіка України. — 2014. — № 3. — С. 70—73.

²³ Див.: *Колот А. М.* Корпоративна соціальна відповідальність: сучасна філософія, проблеми засвоєння / А. М. Колот // Економіка України. — 2014. — № 3. — С. 73.

²⁴ *Колот А. М., Павловська О. В.* Соціальне партнерство як інститут формування консолідованої соціальної відповідальності: теоретичні засади // Соціальна економіка — 2013. — № 1 — С. 81—90.

²⁵ Див.: *Колот А. М.* Соціально-трудова сфера: стан відносин, нові виклики, тенденції розвитку : монографія / А. М. Колот. — К. : КНЕУ, 2010. — С. 219—239.

громадян, гармонійні і стабільні відносини, мінімізація соціальної ізоляції та соціальної дезінтеграції. Розглядаючи генезис соціальної згуртованості, підкреслимо, що остання — одночасно і завдання щодо імплементації її основних засад у практику сьогодення, і всеосяжний інструмент досягнення економічних і соціальних цілей, що постають перед суспільствами під впливом ризиків і викликів сьогодення.

Акцентуємо увагу небайдужого читача на головних засадах розглядуваної доктрини, її ролі в розвитку сучасної економічної системи.

1. Економічне зростання є матеріальною і фінансовою основою соціального розвитку. Утім високі темпи економічного розвитку недостатні для забезпечення соціальної згуртованості і стабільності. Більше того, без заходів щодо посилення останніх економічне зростання виявляється все менш стійким.

2. Для підтримки населенням політики, спрямованої на економічне зростання, вкрай необхідний соціальний прогрес, співрозмірний з економічним.

3. Права людини і реальна спроможність їх реалізації, активна участь громадян у суспільному житті та ухваленні суспільно значущих рішень, гідна праця і соціальна справедливість є чинниками, що сприяють суспільній підтримці економічної політики, інших заходів, спрямованих на стійкий економічний розвиток та є домінантами соціальної згуртованості.

4. Соціальну згуртованість правомірно розглядати як одну з конкурентних переваг певного соціуму, яка формує запас міцності, стійкості економічної системи та сприяє кращому використанню нагромадженого людського і соціального капіталу, демонструє нову якість економічного і соціального розвитку.

Вважаємо, що для наукових шкіл у галузі соціально-трудова відносин чи не найактуальнішим завданням є *розроблення нової концепції, яка має прийти на зміну домінантній протягом багатьох десятиліть концепції «людини економічної»*. Теоретичний концепт «людини економічної», що був сформульований понад два століття тому, зазнав за останній час принципових змін. Однак незмінним залишився засновок, що головною характеристикою економічної діяльності є максимізація цільової функції, економічна раціональність. На думку Роббінса, визначення якого вважається класичним в економічній теорії, ключовою ознакою економічних процесів є раціональний вибір, порівнюваність цілей і обмежених ресурсів, потрібних для їх досягнення²⁶. Неупереджений аналіз свідчить, що *homo economicus*, як абстрактна інструментальна модель економічної теорії, не враховує соціокультурних, морально-етичних норм і цінностей, якими керується людина у практиці господарювання та життєдіяльності. Правомірно стверджувати про відмінність між *homo economicus* і людиною реально діючою, оскільки існують суттєві розбіжності між абстрактними, обмеженими передбаченнями теорії, що розглядаються, і реальною господарською практикою, філософією життєдіяльності сучасної людини. Концепція «людини економічної» визнає, що вона має і свідомість, і волю, і мораль, і духовність. Проте концептуальною засадою і водночас її недоліком є безумовний примат індивідуальних потреб, матеріальних інтересів, мотивів, які обумовлюють економічну поведінку. «Людина економічна» — це передусім людина-споживач, людина, яка все або майже все підпорядковує інтересам споживання. Звідси випливає потреба в безперервно зростаючому виробництві, що, у свою чергу означає й дедалі більше використання ресурсів.

«Людина економічна» наближує ситуацію, яку Медоуз та інші авторитетні вчені називають межами зростання. Людина, яка постійно орієнтована на виробництво матеріальних благ і споживання, поступово втрачає певні людські якості. Вона споживає все більше того, без чого можна обійтися, а то й узагалі непотрібного. Гіпертрофована орієнтація на споживання перетворює економічну людину на того суб'єкта, якого видатний філософ XX ст. Г. Маркузе презирливо називає «одновимірною людиною». Свою обмеженість, одновимірність має і модель *homo sociologicus*²⁷.

Отже, в одних теоретичних конструкціях людина постає як особа суто «економізована», в інших — суто «соціалізована» або «засоціалізована», перевантажена соціальними характеристиками, вимогами і першостями. При цьому залишається поза увагою, що йдеться про ту саму людину, в якій поєднані, переплетені біологічні, економічні, соціальні, духовні

²⁶ Роббінс В. Предмет экономической науки / В. Роббінс // THESIS: теория и история экономических и социальных институтов и систем. — М., 1993. — Вып. 1. — С. 18.

²⁷ Див.: Вайзе П. *Homo economicus* и *homo sociologicus*: монстры социальных наук / П. Вайзе // THESIS. 1993. — Вып. 3. — С. 120.

засади. Вважаємо, що наявні моделі людини — *homo economicus* та *homo sociologicus* — недостатні для пояснення складного світу особистості, її мотивів, інтересів (переваг), яка є і фактором, і ресурсом, і метою економічного розвитку. За першої моделі маємо примат економічних явищ і дій за явного нехтування соціальними взаємодіями, соціальною компонентою особистості. За другої моделі маємо так само «роздвоєного» індивіда, але з точністю до навпаки. Більш виправданим, реалістичним має бути не одновимірний, роздвоєний, а компліментарний образ людини. Прагнучи зробити посильний внесок у розроблення концепції, яка має прийти на зміну постулатів «людини економічної», наукова школа трудовиків КНЕУ активно працює над формуванням теоретико-методологічних засад «людини соціально-економічної та відповідальної». Така теоретико-методологічна конструкція не заперечує положень, які свого часу було закладено в основу концепцій «людини економічної» та «людини соціальної».

Лейтмотивом нашого доробку в царині розроблення концепції «людини соціально-економічної та відповідальної» її є розгляд крізь призму чотирьох іпостасей, а саме біологічної, економічної, соціальної і духовної. Отже, «людина соціально-економічна та відповідальна» — це людина в комплексному її вимірі. За нашим концептом ця людина, крім іншого, містить характеристики (виміри), яких немає у *homo economicus* і *homo sociologicus*: вона любить, співчуває, задрить, виявляє егоїзм, може ненавидити, має звички, характер, може діяти алогічно, має власний набір та ієрархію мотивів матеріального і нематеріального характеру тощо. Важливою відмітною характеристикою запропонованих новацій є й концепт, згідно з яким у суспільстві формуються та виявляються не тільки індивідуальні інтереси, але й особливий суспільний інтерес, яким нехтують ліберальні та неоліберальні теорії, продуктом яких і є концепція «людини економічної».

Маємо засвідчити позитивні зрушення в запровадженні міждисциплінарного підходу в практику освітньої діяльності кафедри управління персоналом та економіки праці, на базі якої функціонує наукова школа з економіки праці та людського розвитку, а також університетської освіти в цілому. На засадах міждисциплінарного підходу сформовано та введено у навчальні плани нові укрупнені фундаментальні науки (дисципліни), за одночасного скорочення вузькоспрямованих дисциплін на 25—30 %. Принципово важливо, що введення нових фундаментальних наук (дисциплін) обсягом від 5 до 10 кредитів стало наслідком не простого, механічного об'єднання окремих курсів, а методологічно виваженого проектування нових об'єктів і предметів опанування системних знань.

У навчальних планах з'явилося чимало наук (дисциплін), предмет вивчення яких перебуває на стику суміжних напрямів підготовки (спеціальностей). На засадах міждисциплінарного підходу сформовано комплекс сертифікаційних програм. Втім наявні досягнення у розвитку економічної освіти на засадах міждисциплінарності, як і економічної науки не слід переоцінювати.

На наше переконання, існує нагальна потреба оновлення, модернізації на міждисциплінарних засадах більшості навчальних планів підготовки фахівців галузі знань «Економіка і підприємництво», у т.ч. й напряму підготовки «Управління персоналом та економіка праці». Іншого формату, осучасненого предмета і об'єкта дослідження мають набути як фундаментальні, так фахові дисципліни соціально-трудового спрямування. Навіть така фундаментальна дисципліна як «Економіка праці і соціально-трудові відносини» потребує актуалізації, міждисциплінарності, подолання статичності, прирощення свого потенціалу процесним підходом.

Яскраво виражений міждисциплінарний характер має домінувати якщо не у всіх, то більшості вибіркових дисциплін, адже вони повинні сформувати компетенції на стику наук і об'єднують потенціал:

- психології та управління персоналом;
- соціології і психології праці;
- людського і соціального капіталу;
- організації індивідуальної та командної роботи тощо.

У навчальних планах підготовки фахівців економічного профілю, в т.ч. напряму «Управління персоналом та економіка праці» має з'явитися низка нових дисциплін з синтезованим, міждисциплінарним предметом дослідження. Саме на такі науки (дисципліни) маємо покладати надію, на них робити ставку у формуванні сучасного економічного і соціального мислення, у формуванні здатностей нестандартного, інноваційного, креативного характеру.

Прикладом реалізації на практиці міждисциплінарного підходу, синергетичного розвитку міждисциплінарних взаємодій, об'єднання окремих, часткових аспектів наукових досліджень у широкий, цілісний напрям може слугувати введення у навчальні плани таких наук (дисциплін) як «Соціальна відповідальність», «Управління командами», «Людський розвиток».

Наразі актуальним є введення у навчальні плани такої науки (дисципліни) як «Соціоекономіка», яка досліджує і вивчає *двосторонні* зв'язки між економічними і соціальними аспектами відтворення різних систем (від фірм домогосподарств до суспільства в цілому) і намагається здійснити (там, де це можливо і необхідно) *економічну* оцінку цим зв'язкам на основі, по-перше, зіставлення витрат і результатів і, по-друге, врахування наявних соціальних обмежень. Намагаючись зіставити, узгодити економічні і соціальні витрати з економічними і соціальними зисками, соціоекономіка розглядає процеси трансформації економічних витрат у соціальні зиски, а економічних зисків у соціальні витрати. Повторюю, що це лише окремих, частковий приклад імплементації міждисциплінарного потенціалу в практику освітньої діяльності. Складовою соціальної відповідальності науково-педагогічного персоналу має стати перехід від такої окремоті, частковості до усталеної практики розвитку освітньої діяльності на нових засадах. Без цього не реально сформувати затребувані компетенції та закласти фундамент сучасного економічного і соціального мислення майбутніх випускників.

Не дістали належного розвитку міжкафедральні наукові семінари і проведення наукових конференцій за участю споріднених наукових шкіл. У більшості випадків за кафедральним принципом відбувається формування авторських колективів з підготовки монографічних видань. Існує потреба в ревізії програмного матеріалу споріднених наук (дисциплін), яка має унеможливити невинуватити повтори, дублювання понятійного апарату, змісту окремих тем, суперечності в тлумаченні економічних явищ і процесів.

У розвиток оприлюдненого вище зазначимо, що складовою методологічного, міждисциплінарного оновлення наук про працю і соціально-трудова відносини *має стати подальший конструктивний синтез теоретичних досліджень у цій царині*. У попередні роки ми навчилися у процесі теоретичного аналізу поділяти проблеми соціально-трудоного розвитку на окремі частини, і це було на певному етапі здобутком, працювало на поглиблення наукових досліджень. Вважаємо, що нині як головне постає завдання іншого порядку — зібрати окремі складники в єдине ціле, сформувати засади узагальнювальної теорії праці. Це не заперечує необхідності проведення спеціальних, односпрямованих досліджень соціально-трудоної тематики. Водночас завжди слід пам'ятати про наявність червоної лінії, за яку не бажано переступати. Маємо не забувати, що надмірна спеціалізація, розпорошення теоретико-прикладної тематики має кілька вад. Перш за все таке розпорошення унеможливорює цілісне осмислення соціально-трудоних процесів за їх постійного ускладнення. З'являються провали на стику наукових досліджень, які випадають з поля зору наукових шкіл та окремих дослідників. Водночас та сама проблематика розглядається у складі різних надмірно диференційованих за предметом досліджень. Зворотним боком цього є дублювання наукових досліджень, розмивання предмета наукового пошуку. Автор статті вже не раз наголошував на тому, що нові грані не тільки теоретичного, а й суто прикладного характеру ми відкриваємо для себе, коли окремі інститути соціально-трудоної сфери — ринок праці, соціальний діалог, корпоративну культуру, соціальну відповідальність тощо — будемо розглядати не як ізольовані автономії, а як явища і процеси, що взаємопов'язані, взаємодіють, здатні взаємозбагачуватися та породжувати синергетичний ефект.

Зазначимо, що проблема конструктивного синтезу постала і перед економічною наукою в цілому. «Ми стоїмо, — пише О. Тоффлер, — на порозі повернення ...до великомасштабного мислення, до узагальнювальної теорії, до поєднання окремих частин у єдине ціле... Прагнення розглядати висмикнуті з загального контексту окремі кількісні деталі під час дедалі точніших досліджень ...призводить до того, що ми дізнаємося все більше і більше про все менше і менше»²⁸. Вважаємо за важливе зазначити й те, що конструктивний синтез теоретичних досліджень передбачає не просто міждисциплінарну кооперацію, а взаємозбагачення на методологічному рівні, формування системного, цілісного бачення світу праці, проблем і суперечностей його розвитку.

²⁸ Тоффлер Э. Третья волна / Э.Тоффлер. — М., 2004. — С.223—224.

Для того щоб у черговий раз не «латати дірки», не імітувати модернізацію чи активізацію, а усвідомлено розробляти реалістичну соціально-трудову політику, конче треба знати природу глибинних процесів, тренди нової економіки, розуміти, що залишається за кадром та перешкоджає стійкій соціальній динаміці. Саме це змушує нас шукати нового наукового знання у царині соціально-трудового розвитку. Час простих рішень минув. Пора позбутися наслідків і недалекого минулого, і навіть сьогодення, коли копіїлювання, антиномізація, еклектика заповнили більшість економічних видань. Такі наукові «здобутки» у кращому випадку є просто некорисними, а в гіршому — відтворюють спотворене економічне мислення та унеможливають формування виваженої соціально-економічної політики. За використання ж сучасного методологічного інструментарію з'являється можливість відмовитись від багатьох так званих вічних постулатів, істин, усталених канонів і одночасно відкрити нові грані світу як економічного, так і позаекономічного.

Висновки. *Міждисциплінарність* — це спосіб, напрям, філософія збагачення, уточнення, розвитку існуючих уявлень стосовно явищ, процесів, які є предметом наукового пізнання. Припускаємо, що, задіявши потенціал міждисциплінарного підходу, наукове товариство очистить публікації від повторів, позбудеться «школярства», однобокого, спрощеного погляду на складні процеси суспільного життя, упорядкує теоретичні конструкції, що пояснюють закономірності розвитку світу економіки та пропонують заходи щодо забезпечення стійкої економічної і соціальної динаміки. Безперечно, проблема переповнення публікацій спрощеними, тривіальними судженнями, повторами виникла не вчора, і причиною цього є не тільки брак міждисциплінарних підходів. Водночас визнаємо, що саме через недооцінку міждисциплінарної методології не вдається позбутися засмічення наукових видань, містечковості у практиці проведення наукових досліджень. Потребує свого розвитку на міждисциплінарних засадах й економічна освіта.

Наведене вище дає підстави для висновку, що міждисциплінарність є однією з яскраво виражених прикмет сьогодення, за якою майбутнє наукових досліджень і розвитку вищої освіти.